

Jedním z hlavních úkolů společenských věd u nás je dnes úkol obnovy a tvořivého rozvoje skutečně marxisticko-leninských principů ve všech oblastech našeho života, principů, které byly u nás právě v posledních letech soustavně narušovány. Aby vůbec mohl být tento úkol splněn, musí ovšem společenské vědy, včetně sociologie, mnohem důsledněji uplatňovat tyto principy i ve své vlastní práci, rozhodněji odmítnout různé buržoazní vlivy, které zde sehrály svou neblahou úlohu. Jsme si vědomi složitosti, obtížnosti a náročnosti tohoto úkolu. Ve vědecké, a tedy ani sociologické práci nelze přecházet ke skutečně účinným principiálním závěrům ideologického, politického, světonázorového, ale i obecně metodologického charakteru bez všestranné, hluboké teoretické analýzy zkoumaných problémů. Tím spíše a právě proto jsou hluboké studium a aplikace Marxova a Leninova myšlenkového odkazu právě na tomto poli tak důležité.

Stručně můžeme říci, že pro marxisticky orientované sociální vědy plní marxistická filosofie, zvláště její dialektická metoda, funkci obecného metodologického nástroje poznání, a to jak přírodní, tak sociální reality. Musí být ovšem úzce spojena s myšlenkovými pochody vlastními příslušnému vědnímu oboru. To je však příliš obecné vymezení. Jak se konkrétně uskutečňuje tento vztah? Jaký je vztah mezi touto obecnou metodou a ostatními metodami a přístupy současné vědy, včetně sociologie?

Je starou pravdou, že poznat věc znamená najít metodu nutnou k poznání této věci. V tomto smyslu prohlašoval již Gerceen metodu za „embryologii pravdy“ a Hegel psal, že metoda není jen „vnější forma, ale duše a pojem obsahu“. Jsou to tedy jen dvě různé stránky jedné a téže věci. Základní a nejobecnější metodou současné vědy, a tím spíše sociálních věd, je dialektická metoda, která bere na

sebe ovšem různou formu (modifikace obecných dialektických principů poznání) v závislosti na specifiku vědního oboru a zkoumaného objektu či procesu.

Obecná metodologie musí být tedy rozpracovávána v těsné a bezprostřední souvislosti s faktickým a teoretickým materiálem vědy dané etapy jejího historického vývoje, protože metoda není snad jen určitý *vnější nástroj, ale odraz samovývoje předmětu*. Jinak řečeno, v metodologii jde o to, jak to obrazně vyjádřil Marx, „uvést věci v tanec předzpěvováním jim jejich vlastní melodie“.

Rozpracovávání metodologie vědeckého poznání v oblasti sociálních věd musí brát proto v úvahu nejen obecné rysy dialektické metody, či její specifickou aplikaci v jednotlivých vědních, v našem případě sociálních oborech. Nestačí též brát v úvahu jen specifické dílčí metody té či oné disciplíny. Je třeba používat a dále rozpracovávat i ty některé zásadní a perspektivní rysy obecné metodologie, které dosud nepatří mezi tradiční metodologické nástroje sociálních věd, ale které v souladu s výše uvedenou tezí tvoří dnes podstatnou stránku moderní „embryologie pravdy“. Máme na mysli především logicko-matematické metody, včetně obecné teorie systémů, teorie informace, kybernetiky aj.

V obecné metodologii lze nalézt dvě stránky (či dvě sféry) aplikace:

- a) Systém nejobecnějších teoreticko-metodologických principů. Jsou to obecné světonázorové (až ideologické) a gnoseologické principy poznání (zákony a principy materialistické dialektiky), které zajišťují zásadní vědecký dialektickomaterialistický přístup ke studovaným jevům. Patří sem však též zpravidla nejobecnější teoreticko-metodologické principy hlavních vědeckých disciplín (zákonitosti nejobecnějšího rázu), které mají i svůj světonázorový charakter.
- b) Vlastní dílčí metody vědeckého zkou-

mání. Sem patří speciální metody jednotlivých vědeckých disciplín, které plní funkci bezprostředních nástrojů poznání. I ony ovšem obsahují ve své konkrétní podobě obecně platné (dialektické a logické) rysy nejobecnější metodologie analýzy a syntézy, indukce a dedukce ap. Marxistická dialektická metoda myšlení je tak (v rámci speciálních metod) nutnou podmínkou plodnosti a efektivnosti aplikace těchto metod.

Obecná metodologie má tedy dva aspekty. Prvním z nich je aspekt filosofický, který se zaměřuje na obecné problémy vědy jako určitého systému výpovědi o světě a zkoumá obecně filosofickou povahu vědeckých postupů. Jako taková je součástí obecné filosofie. Druhým aspektem je aspekt empirický. Představuje zpravidla deskriptivní, logický a normativní přístup k vědeckým metodám. Tyto metody se zkoumají, popisují a rozvíjejí obecně a abstraktně, tj. zkoumají se obecná pravidla, metody a takové postupy, které mají pro vědce určitou praktickou hodnotu. V takto pojaté metodologii se tedy klade důraz spíše na stránku praktickou než filosofickou.

Oba aspekty jsou sice relativně samostatné, ale zároveň i nerozlučně spojené, navzájem se prolínají.

Hovořit přitom o metodologii současné vědy lze z různých ideových hledisek. Jedním z takových hledisek je hledisko tzv. filosofie vědy, která má nesporně svůj význam, neboť vypracovala řadu postupů, pravidel a principů, bez nichž si moderní obecně metodologickou analýzu jakékoli vědy dnes již nelze představit. Filosofie vědy však soustřeďuje svou pozornost především na vědu jako systém výpovědí a na jazyk vědy, na jeho výstavbu a strukturu, využívá formalizačních postupů a výsledků moderní logiky. Ve své pozitivistické interpretaci je potom často redukována pouze na logiku vědy, na formálně symbolické a schematické rekonstrukce jazyka.

Takto chápaná metodologie je proto často, a to i u nás, chápána jako úzce speciální obor, bez vztahu k širším, světónázorovým a ideologickým otázkám vědy, jako v podstatě filosoficky neutrální disciplína, někde na pomezí logiky, matematiky a sémantiky. Tato tendence je nesporně důsledkem toho, že uvedený pří-

stup k vědě vznikl a rozvinul se pod bezprostředním vlivem různých odrůd neopozitivismu, zvláště logického pozitivismu, který vědomě a programově ignoruje tyto širší světónázorové a ideologické aspekty a důsledky vědeckého poznání. Je jasné, že marxisticko-leninská metodologie vědy může sice využívat speciální postupy i takto orientované filosofie vědy, nemůže však a nesmí zde postupovat eklekticky, ustupovat z vlastních ideových pozic, nesmí se zříkat svých vlastních filosofických principů. Leninův přínos v této otázce např. spočívá právě v tom, že ukázal na organickou jednotu odborných a světónázorových, speciálních a ideologických aspektů vědeckého poznání. Obnovit a v praxi realizovat leninské principy práce na tomto poli znamená tedy *chápat speciální metodologické otázky vědy v organické jednotě s jejich světónázorovými a ideologickými aspekty, vědu v jednotě s filosofií, metodologii v jednotě s marxistickou ontologií*.

Současná vědeckotechnická revoluce je v řadě svých aspektů v podstatě pokračováním té revoluce ve vědě, která začala v prvních letech 20. století a jejíž hlubokou sociálně filosofickou analýzu provedl právě Lenin. Je nesporné, že z tohoto hlediska má proto Leninova analýza pro současnou dobu aktuální význam, neboť právě na základě této analýzy rozpracoval Lenin řadu důležitých metodologických principů marxistické filosofie.

Právě ve svém *Materialismu a empirio-kriticizmu* podal marxistické objasnění počínající převratné revoluce ve vývoji vědy 20. století, obhájil marxistický materialismus a jeho teorii poznání a rozvinul jej do nové, soudobým vědeckým objevům odpovídající formy. Jestliže již v *Materialismu a empirio-kriticizmu* vyniká Lenin nad své ideologické protivníky především svou materialistickou dialektickou metodou, kterou právem chápe jako „duši“ marxismu, pak ve *Filosofických sešitech* podává celý program rozvoje dialektikomaterialistické filosofie marxismu, který má stále ten nejaktuálnější význam, a to nejen pro filosofii samu, ale i pro vědecké poznání, pro metodologii současných společenských věd vůbec. Právě všestranné pochopení a uplatnění dialektikomaterialistické metody jako návodu k revolučnímu myšlení a jednání, pružné

reagujícím na konkrétní podmínky daných úkolů daného stupně vývoje jak hnutí, tak i filosofie a vědy samé, *tvorí vnitřní jádro leninismu*, strukturu leninské etapy ve filosofii.

Můžeme proto říci, že podstata leninského odkazu v oblasti metodologie spočívá v jeho výzvě dialekticky rozvíjet materialistickou filosofii v souladu s úspěchy vědeckého poznání a praxe a vědu v jednotě s marxistickou ideologií. Filosofie i filosofická metodologie – učí nás Lenin – může ovlivňovat vývoj vědy jen tehdy, jestliže se sama tvůrčím způsobem zdokonaluje v souladu s požadavky bouřlivě se vyvíjející vědy naší doby. Je proto samozřejmé, že tento úkol nelze řešit bez rozpracování vlastních filosofických a metodologických problémů, bez analýzy pojmů a hlubokého studia dějin poznání. V daném případě jde však o to, jak zajistit co nejplodnější vzájemné působení dialektickomaterialistické filosofie a sociálních věd v podmínkách současné vědeckotechnické revoluce.

V současné etapě řešení této otázky nabývá stále většího významu analýza faktických výsledků jednotlivých věd, reálných procesů vzájemného ovlivňování filosofie a vědy, ale též perspektiv jejich upevňující se spolupráce.

Vědeckému poznání jsou cizí pokusy odmítnout základní teze materialismu, teorii odrazu, princip vývoje atp. Není proto správné, říká Lenin, klást do protikladu filosofické a speciálně vědecké pojmy a kategorie. Naproti tomu buržoazní filosofové se dosud snaží revidovat materialistický obsah řady obecně metodologických pojmů, odmítnout jejich objektivní charakter. Kladou do protikladu metodu modelování a teorii odrazu, pojmy informace, zpětné vazby aj. se snaží postavit proti dialektickým pojmům vzájemného působení, pojem materiálního objektu se snaží nahradit pojmem struktury atd. Marxisticko-leninská filosofie sama však podává jasnou materialistickou interpretaci těchto pojmů a vyvrací tak pokusy stavět do protikladu pojmy současné vědy jako „moderní“ a pojmy dialektického materialismu jako „zastaralé“. Reálný vývoj poznání naopak potvrzuje správnost všech základních pojmů dialektickomaterialistické metodologie a jejich marxisticko-leninské interpretace.

Leninská teze o absolutní a relativní pravdě platí však samozřejmě i v případě samotné metodologie. I když je nesporné, že marxisticko-leninská filosofie vypracovala řadu principů, které mají funkci metodologického základu dalšího vývoje poznání, na druhé straně platí, že i některé tyto teze mají svůj relativní charakter, že vyžadují dalšího vývoje nebo upřesnění. Upadli bychom však do relativismu, kdybychom se domnívali, že vývoj naší metodologie předpokládá negaci jejích základů, jejích *nenarušitelných principů*. Takové principy existují, z nich vycházíme a jsme povinni vycházet v zájmu vědeckého poznání samého, v zájmu pravdy. Jinak bychom se vrátili k chaosu minulých let, ke zrelativizování základních principů naší filosofie, včetně metodologie, a otevřeli tak cestu nejrůznějším formám nevědecké filosofie a buržoazní ideologie. Ne koketování s nejrůznějšími módními ideovými proudy Západu, které může mít v nejlepším případě za následek eklekticismus, ale promyšlený vývoj naší marxisticko-leninské metodologie, který nejen mění některé teze, ale zároveň upevňuje její základní obsah a principy, musí být naším vůdčím motivem, neboť marxistická filosofie, jak řekl V. I. Lenin, je celistvá, je „odlita z jednoho kusu oceli“.

Když hovoříme o vývoji dialektickomaterialistické metodologie, je důležité poznamenat, že Lenin, pokud hovořil o vlivu zásadních vědeckých objevů, neměl na mysli revizi samotných principů materialismu, ale pouze těch tvrzení, která jsou spojena s filosofickým zobecněním vědy. Šlo mu o dosažení souladu s novými koncepcemi a teoriemi vědy, souladu ve smyslu správné interpretace, zobecnění a pochopení. To je možné právě díky objektivní pružnosti dialektickomaterialistické metodologie, jejích pojmů, pružnosti, která se však pochopitelně nesmí změnit v relativismus a sofistiku.

Marxistická metodologie musí proto brát ve svých zákonech a kategoriích v úvahu pohyb současného poznání. Jednotlivé vědy zase nemohou klást do protikladu kategorie té či oné speciální disciplíny a filosofické kategorie, ale musí vidět jejich vzájemné vztahy. V žádném případě nelze připustit jakoukoli jejich vzájemnou izolaci a roztržku. Filosofická metodologie by se stala scholastikou, pře-

stala by hrát jakoukoli aktivní úlohu v rozvoji současného poznání. Na druhé straně by kategorie speciálních věd měly ve vědách jen úzce technický význam.

S tím souvisí i nebezpečí pronikání reakční ideologie do sociálních věd, neboť vědecký světový názor nemůže být nahrazen čistě formálními kategoriemi. Kromě toho by jednotlivé vědní obory ztratily kontakt s obecně metodologickým aparátém vědeckého poznání jako celku, kontakt, který zprostředkovává právě filosofická metodologie.

Při zkoumání problému vzájemného vztahu marxistické metodologie a sociálních věd vystupuje do popředí hlavní Leninova zásada, *zásada jednoty světónázorové teoretické a logicko-metodologické stránky tohoto vztahu*. Hovoří-li se o perspektivách vývoje logicko-metodologických výzkumů, často dochází k tomu, že je kladen do protikladu světový názor a logicko-metodologická problematika. Je třeba jasně říci, že mezi těmito dvěma stránkami neexistuje a nesmí existovat žádná roztržka. Jde o dvojjediný úkol, neboť každý světový názor má nesporně i své metodologické důsledky a naopak každá metodologie jednak vychází ze světového názoru a jednak dochází k určitým světónázorovým závěrům a zobecněním. Pozitivistické odtrhování těchto dvou aspektů je nejen nesprávné, ale i nebezpečné, neboť uvolňuje cestu pronikání buržoazní filosofie a ideologie do oblasti vědecké teorie.

Efektivnost metody závisí v podstatě na světónázorové povaze teorie, kterou metoda koncentrovaně vyjadřuje. Právě jednotu dialektické metody a materialistické teorie je pevným základem vědeckosti poznání. Vyjdeme-li z této teze, můžeme racionálně vysvětlit skutečnost, proč v současné etapě vystupují do popředí právě otázky metodologie. Podstata této tendence není určována tím, že by se zmenšovala úloha světového názoru, zdůrazňuje se pouze složitější *zprostředkované* pronikání světového názoru do samotné tkáně vědy, a to právě prostřednictvím metodologie.

Vzrůstání úlohy metodologie, tohoto obecně filosofického učení o metodě praktického jednání a vědeckého poznání, je určováno mimo jiné dvěma okolnostmi. Jednou z nich je skutečnost, že růst po-

znání předpokládá nejen stále větší teoretické ovládnutí objektu poznání, ale i nahromadění informace o samotném poznávacím procesu. Druhou okolností je neplodnost spekulativního apriorního přístupu buržoazní filosofie.

Vliv, který má filosofie na sociální vědy, se uskutečňuje právě prostřednictvím světového názoru a vědecké metodologie. Je pravda, že ještě existují jednotliví filosofové, kteří se domnívají, že i samotný pojem metodologie není marxistickým pojmem. To je však nedorozumění, které může způsobit velkou škodu, protože odmítání metodologické úlohy filosofie by nás znovu zavedlo k obnově apriorní spekulace.

Je známo, jak ohromný význam přičítal Lenin marxistické metodologii nejen ve vztahu ke společenským, ale i přírodním vědám. Dialektický materialismus jako metodologie vědy napomáhá správnému zobecnění, analýze a interpretaci nových vědeckých údajů a objevů i v této oblasti. V současných podmínkách, kdy věda hledá intenzivně novou zobecňující teorii, nové ideje, je zvláště důležité rozvíjet metodologické otázky. V tom právě spočívá cesta k obohacení a vývoji naší metodologie a její hlavní vliv na vývoj vědy. Nechápat nyní tuto skutečnost znamená nechápat ani aktivní úlohu filosofie, ani cesty jejího tvůrčího rozvoje v duchu leninismu.

Dialektika jako obecně filosofický základ metodologie zahrnuje tak dnes i některé speciální problémy. Proto metodologii moderních sociálních věd nelze redukovat pouze na analýzu dialektických zákonů a kategorií v jejich obecné podobě. Patří sem i moderní logika, sémantika, kybernetika atd.

Právě díky ohromnému rozvoji logických a matematických prostředků vědeckého zobecnění je možné rozvíjet metodologický aparát, tj. rozpracovávat filosofické otázky sociálních věd, obohacovat marxistickou metodologii. Jde však o to, že vzhledem ke své úrovni a způsobu zobecňování vyžaduje i sama matematika, kybernetika i formální logika, aby se nalézaly ve vzájemném vztahu. Zobecnění a syntéza jsou tedy vyžadovány i samotnými zobecňujícími obory a disciplínami a tato zobecnění — jak metodologická, tak i světónázorová — jim nemůže poskytnout

nic, kromě filosofie, ovšem materialistické a dialektické.

A snad nejdůležitější je to, že matematická, logická, kybernetická apod. zobecnění nemohou sama o sobě poskytnout řešení zásadních sociálních problémů, včetně otázek vztahu subjektu a objektu, člověka a přírody, přírody a společnosti, teorie a praxe a řady dalších obecně metodologických principů, které řeší právě marxisticko-leninská filosofie. Proto rozpracování obecných filosofických kategorií a zákonů napomáhá správnému pochopení a rozvoji celého zobecnujícího a metodologického aparátu současné vědy. Právě v tom spočívá vlastní metodologický úkol filosofie.

Jednou ze zvláštností současného vědeckého poznání je skutečnost, že vzájemné působení jednotlivých speciálních věd vede k metodologické jednotě. Teoretický systém dané vědy se stává metodou poznání jiné nebo jiných oblastí vědeckého poznání. Znovu to dokazuje marxisticko-leninskou tezi, že pojmy metody a teorie jsou neoddělitelné, a znovu to potvrzuje leninskou myšlenku významu filosofického přístupu k obecně vědeckým teoriím.

Základní pojmy kterékoliv speciální vědecké teorie, pokud jsou součástí principů teorie a jsou od nich neoddělitelné, patří nejen k dané teorii, ale i k širšímu systému poznání. I tato skutečnost je dalším důkazem významu filosofie pro vědu, neboť dokazuje pojmovou jednotu vědeckého poznání právě na základě filosofie. V současné vědě, v jejích různých oblastech jsou používány například takové pojmy jako „pravděpodobnost“, „symetrie“, „struktura“, „informace“ apod. Všech těchto i jiných pojmů je široce využíváno i v různých oblastech sociální vědy, a to mimo jiné proto, že mají svůj obecně vědecký, filosoficko-metodologický aspekt.

Leninovy podněty pro marxistickou metodologii jsou mimořádně bohaté. Týkají se nejen jeho kritiky subjektivismu a buržoazních a revizionistických koncepcí, která má pro nás právě dnes tak velkou aktuálnost, ale především pozitivního rozpracování základních principů naší metodologie. Jedná se jak o jeho analýzu dialektiky procesu poznání na základě teorie odrazu, o analýzu procesu formování nových stupňů poznání ve vědě, tak i o jed-

notlivé zásadní poučky týkající se přechodu od abstraktního ke konkrétnímu, jednoty historického a logického, analýzy a syntézy, dedukce a indukce, systému kategorií materialistické dialektiky atd. Leninův princip jednoty dialektiky, logiky a teorie poznání má bezprostřední vztah ke studiu „mechanismu“ a cest formování vědecké pravdy, umožňuje analyzovat specifické zvláštnosti vývoje vědeckého poznání a orientuje nás např. i na analýzu obsahu vědeckých teorií z hlediska dialektickologické struktury výzkumu, která se v nich projevuje.

Obecně řečeno, hlavní Leninův přínos pro metodologii současné vědy, a to i sociální, spočívá v obhájení materialismu a rozvinutí dialektiky jako obecně filosofického základu metodologie. Ukažme si to na několika příkladech. První se týká dialektiky a vývoje, poznání ve vědě.

Ve svých filosofických dílech rozvinul Lenin myšlenku o vzájemné souvislosti a všestranné, univerzální pružnosti pojmů jako neustále se měnícím způsobu či formě postižení podstaty jevů, zároveň se zdůrazněním objektivního charakteru těchto pojmů. K myšlence pružnosti pojmů došel Lenin na základě studia Hegelovy filosofie. Říká: „Odras přírody v lidském myšlení nutno pojímat ne „mrtvé“, ne „abstraktně“, ne bez pohybu, ne bez rozporů, nýbrž ve věčném procesu pohybu, vzníkání rozporů a jejich řešení.“¹

Tato pohyblivost, pružnost pojmů dochází až k totožnosti protikladů. Jinými slovy, tak jako existuje univerzální, všeobecná souvislost věcí a procesů, tak jako každá věc a proces může přecházet za určitých podmínek v něco jiného, tak jsou i pojmy vzájemně spojeny, mohou navzájem přecházet jeden v druhý.

Tato myšlenka je zvláště důležitá právě v sociálních vědách, kde složitý, dynamický, pohybující se a vyvíjející se předmět zkoumání vyžaduje i adekvátní pojmové uchopení této dynamické reality. Tato pružnost pojmů je však pouze jedním momentem jejich dialektiky. S pohyblivostí vědeckých pojmů totiž spekuluje relativismus, který ji vykládá subjektivně jako činnost myšlení, jež není spojena s pohybem jevů a objektivních procesů. Jak však ukázal Lenin, materialistická dialektika na rozdíl od relativismu a sofistiky

¹ V. I. Lenin, *Spisy* 38, s. 196.

nahlíží na změny pojmů jako na „stále hlubší a hlubší poznání objektivní souvislosti světa“.² Pouze materialistická dialektika odhalila, jak a proč je pružnost pojmů doplňována jejich nejvyšší objektivností a konkrétností. Vývoj vědy potvrdil závěry, které učinil Lenin, a poskytl tak bohatý materiál pro nová, gnoseologická a metodologická zobecnění. Přiznání vzájemného přechodu pojmů, jejich vztahů a rozdílů, poukaz na objektivnost pojmů, která nevylučuje vzájemný vztah absolutního a relativního v jejich obsahu, se musí stát nezbytným základem metodologie současné vědy, včetně sociologie.

Jaké momenty v dialektice pojmů jsou zvláště důležité pro pochopení procesu jejich vývoje a změny v současné vědě? Leninovy myšlenky v této otázce můžeme shrnout do těchto bodů: 1. vědecký pojem se neredukuje na fixaci bezprostředně pozorovatelného, na pouhé vyjádření údajů zkušenosti; 2. věda nutně vede k abstrakci, ale tento proces je rozporný, protože abstrakce do jisté míry umrtvuje pohyb skutečnosti; 3. abstrakce nejsou cílem, ale prostředkem k postizení konkrétního, je to způsob přiblížení se k pravdě; 4. pohyb pojmů, jejich střídání a vývoj není spojen pouze s omezením použitelnosti těch či oněch pojmů v určité (nové) oblasti jevů, ale i s potvrzením absolutního obsahu v těchto pojmech a jejich systémech *na základě praxe*.

Proces pohybu pojmů zobrazený v leninské teorii poznání vyjadřuje tendence vývoje současné vědy a mnozí myslitelé přicházejí k této dialektice sami, živelně. Jde však o to, abychom v duchu Leninova myšlenkového odkazu aplikovali tuto dialektiku uvědoměle a urychlili tak teoretický vývoj vědy správným, materialistickým směrem.

Druhým příkladem Leninova přínosu k současné metodologii může být jeho řešení otázky vztahu objektu a subjektu jako výchozího momentu v chápání objektivnosti vědeckých pojmů a teorií.

Leninské pojetí této otázky spočívá v tom, že vzájemné působení objektu a subjektu poznání na úrovni praxe není v rozporu s přiznáním objektivní existence vnějšího světa, ani objektivní povahy poznání a že subjektivní v tomto poznání vyjadřuje moment objektivní aktivity sub-

jektu a neredukuje se na něco čistě mylného a konvenčního. Objektivnost našeho poznání podle Lenina spočívá v tom, že zdrojem tohoto poznání je vnější, materiální svět, že v procesu poznávací aktivity dosahuje člověk objektivní pravdy, tj. takového obsahu poznatků, který na subjektu nezávisí. Tato objektivní pravda se však neprojevuje v našich poznatcích ihned, zcela, absolutně, ale pouze přibližně, relativně, částečně. Tento dialektický rozpor objektivního a subjektivního, absolutního a relativního nejenže nevvrací současnou formu materialismu, ale naopak byl právě odhalen Marxem a Leninem, a to již dávno před diskusemi o objektivnosti poznání, které nastoluje např. současná fyzika. I v moderní vědě platí teze o možnosti objektivního popisu, ovšem chápáná jako ideál, k němuž spěje vývoj poznání a který se realizuje v každé (nové) konkrétní teorii a v každém konkrétním způsobu popisu jen částečně, neúplně, relativně. Avšak právě taková metodologie odpovídá leninskému učení o dialektice vztahu objektivního a subjektivního, absolutního a relativního.

—

Pro marxistickou metodologii je charakteristická komplexnost, jednota metody a teorie, dialektiky a materialismu. Tato metodologie odmítá jak plochý empirismus, tak i planou spekulaci a zdůrazňuje jednotu teorie a empirie, jednotu teorie a praxe, jednotu kvantitativní i kvalitativní analýzy, indukce a dedukce, analýzy a syntézy, logického a historického. Otevřeně přiznává svůj vztah k ideologii a zdůrazňuje třídnost a stranickost svých principů. Marxistická sociologie nemůže být proto vědou o izolovaných a uzavřených sociálně psychických stránkách společnosti. Je vědou o obecných zákonitostech vývoje společnosti a konkrétních formách jejich projevu. V tomto smyslu je těsně spojena s historickým materialismem, který je filosofickou, tj. světónázorovou bází a teoretickou a obecně metodologickou základnou marxistické sociologie. Historický materialismus je v podstatě marxistickou filosofií dějin, která prostřednictvím obecné sociologické teorie ovlivňuje i konkrétní sociologické výzkumy. Cílem marxistické sociologie není při-

² V. I. Lenin, *Splsy* 23, s. 288.

tom jen pouhý popis sociální reality, ale její změna, neboť je nástrojem v rukou těch sociálních sil, které usilují o přetvoření světa.

Marxisticko-leninská metodologie např. ukazuje, že společenský proces nelze pochopit bez základních souřadnic sociálních vztahů, bez stanovení typů výrobních vztahů, bez stanovení určitého způsobu výroby. Sociolog, který těchto souřadnic používá, přestává bloudit v chaotické spleti sociálních jevů. může postihnout různé sebespletitější formy sociálních, a zvláště třídních vztahů té či oné epochy, pochopit změny, k nimž v dané společnosti došlo, a najít klíč k pochopení ideologie a společenské psychologie.

Lenin zdůrazňoval, že hlavním nedostatkem buržoazně sociologických úvah je, že jim chybí „historické hledisko a konkrétnost“.³ Historický pohled na jevy společenského života bez analýzy konkrétních faktů nevede k ničemu jinému, než k opakování obecných tezí, avšak vědecká analýza konkrétních faktů bez historického přístupu není možná.

A právě s tím souvisí ústřední problém sociologie – problém zákonitosti společenského vývoje. Při řešení této otázky se nejjasněji a nejvýrazněji projevuje základní protikladnost marxistického a buržoazního pojetí dějin a vede se ostrý ideologický boj i kolem vysloveně metodologických otázek.

Marxisticko-leninská teorie chápe vývoj lidské společnosti jako zákonitý přírodní historický proces. Současná buržoazní sociologie, která je ovšem vnitřně diferencovaná, se v celé řadě prací svých představitelů snaží „vyvrátit“ ideu objektivní zákonitosti vývoje společnosti.⁴ Tento boj proti vědeckému determinismu má hluboké třídní kořeny. Přesto se tato základní marxistická metodologická teze prosazuje stále přesvědčivěji. Determinovanost historického procesu, nutnost objasňovat všechny jevy duchovního života a politického zřízení zákonitými procesy materiálního bytí nelze ovšem ztotožňovat s jednostranným, vulgárně mechanistickým chápáním dějinné příčinnosti. Metodologickým principem marxistické sociologie je pojetí lidské společnosti jako celistvého sociálního organismu, který je v procesu

vývoje a může být adekvátně postižen pouze pomocí kategorií dialektického determinismu.

Jestliže pak marxisticko-leninská metodologie zdůrazňuje složitost společenského vývoje, aby mohla, zdokonalujíc svůj vědecký aparát zkoumání, pokud možno co nejvěrněji a nejhlouběji poznat objektivní realitu v její vnitřní zákonitosti, pak buržoazní sociologie vyvozuje např. z krize mechanického determinismu závěr, že ve společnosti historický determinismus vůbec neexistuje.

S tím souvisí i metodologický problém dialektiky obecného a jedinečného, který se koncentruje v otázce, zda lze historický proces vysvětlit nějakým všeobecným zákonem. Řada buržoazních sociologů tuto možnost popírá tím, že absolutizuje úlohu nahodilosti. Marxistická metodologie ukazuje, že nahodilost nejenže neruší objektivní nutnost historického vývoje, nýbrž sama je formou projevu této nutnosti.

Na druhé straně absolutní totožnost jevů a absolutní opakovatelnost procesů neexistuje. Opakovatelnost, zdůrazňuje marxistická metodologie, kterou jsme odhalili, se týká jen určitých, a ne všech aspektů studovaných procesů. Čím přesnější a hlubší je pozorování, tím více zvláštnosti a odchylek můžeme zaznamenat v každém individuálním případě, což však nijak nevylučuje skutečnost, že sociálním jevům jsou vlastní obecné, opakovatelné rysy, které jsou fixovány vědeckými zákony. Jestliže by takováto opakovatelnost vůbec neexistovala, nebyla by věda o společnosti vůbec možná.

Není ovšem pochopitelně možné objasnit konkrétní historický proces pouze pomocí všeobecných zákonů. Každý zákon působí pouze v určitých podmínkách, je zákonem určité třídy jevů. Proto vedle obecných sociologických zákonů má každý typ společnosti současně i své specifické zákony i své individuální, neopakovatelné a nahodilé rysy. Marxisticky orientovaná sociologie musí brát v úvahu všechny tyto stránky v jejich jednotě a chápat společenské jevy na základě marxistické metodologie jako průsečíky všech těchto vlivů, souvislostí a zákonitostí.

Subjektivistická interpretace společenské zákonitosti nutně podřívá metodolo-

³ V. I. Lenin, *Spsy* 38, s. 180.

⁴ Např. K. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, London 1949. Podrobněji o této otázce

viz I. S. Kon, *Otázky zákonitosti společenského vývoje*, ve sb. *Marxismus a dnešní buržoazní sociologie*, Praha 1963.

gické základy všech společenských věd a sociologie zvláště. Vždyť veškeré sociologické kategorie nejsou přece ničím jiným než teoretickým výrazem podstatných rysů a stránek historicko-spoločenského procesu. Kdyby se buržoazním sociologům podařilo dokázat, což je ovšem vědecky nemožné, že studium zákonitostí společenských jevů a procesů nemůže být vědeckým, objektivním, zřítíla by se celá budova sociálních věd. Předností marxisticko-leninské metodologie je právě skutečnost, že možnost tohoto objektivně vědeckého popisu sociálních jevů prokázala a úspěšně jej používá v sociálně politické praxi.

Dalším z metodologických problémů, kolem nichž je veden ideový boj, je vztah empirických výzkumů a teoretického zobecnění. Charakteristickým rysem buržoazní sociologie 20. století je — na rozdíl od filosoficko-historických konstrukcí a sociologických systémů minulosti — jejich empirické zaměření.

Odmítání abstraktních, spekulativních úvah o společnosti vůbec a obrat ke zkoumání konkrétních faktů jsou samy o sobě pozitivním jevem. Marxistická metodologie přímo vychází z nutnosti konkrétních společenských výzkumů. Převrat, který Marx uskutečnil ve společenské vědě, spočívá zvláště v tom, že spekulativní úvahy o společnosti byly nahrazeny konkrétním zkoumáním reálných společenských vztahů.

Speciální empirické výzkumy nemohou však být plodné bez určité obecné teorie. To je druhá stránka marxistické metodologie. Možnost obecné sociální teorie — to je však právě to, co řada buržoazních sociologů popírá, i když existují i myslitelé, kteří právě na tuto slabinu buržoazní sociologie upozorňují.

Požadavky pozitivisticky orientované sociologie,⁵ aby suma speciálních výzkumů nahradila zobecněnou sociologickou teorii, vyvrací sám život. Čím složitější je společenský vývoj, tím naléhavěji vystupují do popředí otázky světonázorového charakteru. V takové situaci nemohou uspokojit dílčí, specializované výzkumy jednotlivých sociálních problémů. Je třeba mít představu o celé současné společnosti, vědět, jaké jsou perspektivy jejího dalšího

vývoje, v čem tkví příčiny potíží, které společnost prožívá, atd. Na všechny tyto otázky může dát odpověď pouze obecná sociologická teorie. Ne však jakákoli teorie, ale teorie skutečně vědecká, jakou představuje právě marxisticko-leninská teorie, jejíž popularita roste i v kapitalistickém světě. Tím lze vysvětlit svérázný „stesk po teorii“ a rozčarování z krajního empirismu, které lze pozorovat v současné době v sociálních vědách na Západě. Tím nepochopitelnější je proto snaha některých našich sociologů právě tuto marxisticko-leninskou teorii přehlížet. Bez marxisticko-leninské teorie, bez historického materialismu, který tvoří teoretický základ marxistické sociologie, lze ze sociologie vytvořit pouze empirickou kompilaci dílčích výzkumů a pozorování.⁶

„Objektivnost“ prostého shrnutí statistických údajů, stavěná do protikladu se zobecňující teorií, je jen zdánlivá, protože jakákoli tabulka nebo anketa se opírá o určité teoretické předpoklady, a to i tehdy, když tyto teoretické předpoklady nevytvořil sám autor. A proto i když empirismus v sociologii odstranil některé povrchní formy subjektivismu, nikterak nezrušil jeho nejjemnější a nejodolnější formy. Tím, že se pozornost buržoazních sociologů soustředila téměř výlučně na otázky zachování vnější objektivnosti, byla oslabena jejich bdělost vůči nebezpečí a) subjektivismu při zobecňování materiálu, při němž teorie není použita zjevně, ale v zastřené podobě, b) nepřesného vymezení výzkumných problémů, c) nedbalého použití výzkumné metodiky, d) nesprávné interpretace závěrů.

Teoretické snahy v oblasti sociálních věd mohou vést k adekvátním výsledkům jen tehdy, jestliže se opírají o vědecké, materialistické pojetí dějin. Buržoazní sociologie však toto pojetí ignoruje a stále více se zabývá mimočasovými, strukturálně funkcionálními výzkumy, ideálními typy, modely, hypotetickými vzájemnými vztahy mezi sociologickými a psychologickými proměnnými a detailním analytickým rozpracováním konceptuálních schémat, vděčících za svůj vznik neskonale více logické proceduře než empirické prověře, která se stává stále abstraktnější,

⁵ Viz o tom např. I. S. Kon, *Neopozitivizmus v sociologii*, Moskva 1964, G. M. Andrejeva, *Sovremennaja buržoaznaja empiričeskaja sociologija*, Moskva 1965.

⁶ O empirismu v československé sociologii viz E. Urbánek, *Empirismus v československé sociologii a jeho důsledky*, Sociologický časopis 1, 1971.

stále více statickou a nehistorickou. Je proto pochopitelné, že takovéto metodologické principy samy o sobě nikam nevedou.

V protikladu k buržoaznímu objektivismu Lenin vždy požadoval neomezovat se jen na prosté konstatování jakékoli tendence sociální reality a žádal, aby byly odhaleny její vnitřní základy a hybné síly a její, někdy i velmi zastřené, vnitřní souvislosti se zájmy té či oné společenské třídy. Bez takové prohloubené a výrazné třídní analýzy prostý poukaz na tendence nám ještě nic neříká, protože neobjasňuje hybné síly zkoumaného procesu. To, že se sociologický výzkum omezuje často na povrchní konstatování vnějších tendencí, vede přitom navíc často k nesprávným představám o podstatě probíhajícího procesu.

Empirická sociologie sice rozpracovává např. složité matematické modely a metody statistických výpočtů, které mají svou hodnotu, není však schopna spojit tyto metodologické pokusy s obecnou teorií sociálního a historického procesu. Sotva lze pochybovat o tom, že v dalším vývoji sociálních věd budou právě kvantitativní metody hrát stále větší úlohu. Avšak aplikace matematického aparátu na jakoukoli vědu může být úspěšná pouze tehdy, jestliže je prováděna v jednotě s kvalitativní analýzou. V buržoazní sociologii právě tato podmínka často chybí. Současná buržoazní sociologie pochopila nedostatečnost plochého empirismu, a proto hledá novou teoretickou základnu. Ale její idealismus a indeterminismus dělá tyto teoretické pokusy neplodnými. Abstraktní schémata „konstruktivní typologie“, strukturně funkcionální analýza teorie „sociálního jednání“, sociometrické „mikrozákony“, matematické a kybernetické modelování a „faktorová analýza“ mají pochopitelně svůj metodologický význam jako důležitý nástroj detailnějšího poznání sociální reality, ovšem jen v rukou těch, kdož mají i správnou teorii. Bez marxistické teorie, v interpretaci buržoazní sociologie však odvádějí vědu od poznání hlavních, základních zákonů sociálního vývoje.

Tím rozhodněji je proto třeba odmítnout všechny pokusy o přehlížení, či dokonce zkreslování marxisticko-leninských metodologických principů.⁷ Jsou to právě Marxova a Leninova díla, jejich hluboce aktuální obsah, který nám musí dnes pomoci při odhalování buržoazních ideologických proudů, jež se u nás v posledních letech projevíly, a to jak nejrůznějších odstínů pozitivismu, tak i fenomenologie, existencialismu aj.

Nedostatek principiální kritičnosti vůči buržoazním ideologiím v oblasti metodologie vedl k nahrazování potřebné výměny názorů při rozpracovávání problémů přejímáním různých marxismu-leninismu cizích stanovisek. Tato skutečnost napomohla proniknutí tzv. pluralistické koncepce marxismu i do vědomí našich teoretických pracovníků.

Takzvaná pluralistická koncepce marxismu nepředstavuje ve své nejryzejší podobě nic jiného, než pokus buržoazní ideologie jednostranně zneužít specifikum jednotlivých, dobových, časových a nakonec i logicko-systematicky podmíněných zvláštních stránek a momentů v rozvoji marxisticko-leninské teorie. Platí to i o obecné metodologii či metodologii vědy. Ani tyto disciplíny nejsou jen neutrálními a odbornými disciplínami, jsou vnitřně těsně spojeny s celým obsahem marxisticko-leninské teorie a musí být proto i takto interpretovány. Zvláště se to týká jednoty metodologického a ideologického přístupu k vědeckému poznání. Je třeba znovu zdůraznit skutečnost, že náš světový názor je obecnou základnou všech teoretických i metodologických úvah o sociální vědě. A základem vědeckosti marxisticko-leninské metodologie je jednota dialektiky a materialismu, teorie a praxe, pravdivosti a stranickosti v tom nejširším smyslu.

Stranickost sociologie znamená, že vždy zastává určité politické názory a koncepce, představuje součást nadstavby, která závisí koneckonců na ekonomické základně společnosti a snaží se aktivně působit na život společnosti v zájmu určitých třídních a sociálních skupin.⁸ V tomto smyslu je sociologie svéráznou formou politické filosofie.

⁷ O situaci v naší sociologii, která nebyla ještě detailně zhodnocena, viz např. F. Charvát, *Ke kritické analýze vývoje sociologie a jejím aktuálním úkolům*, Nová Mysl 3/1971; J. Houška, K. Kára, V. Tlustý, *Sociologická teorie a společenská praxe*,

Sociologický časopis 3—4/1970; M. Petrusek, J. Kapr, Z. Sařát, *Odpovědnost sociologů*, *Sociologický časopis* 5/1970.

⁸ Viz k tomu K. Rychtařík, *Sociologie a její dluh principu stranickosti*, *Sociologický časopis* 3—4/1970.

Открытости марксистско-ленинской теории vůči novým poznatkům vědy a myšlení naší doby nelze zneužívat k tomu, aby byla tato teorie přeměněna v jakýsi bezbřehý otevřený systém, který nekriticky přejímá obsahové prvky a metodologické postupy buržoazní ideologie.

I v oblasti metodologie nutno proto v plném rozsahu obnovit марксистско-ленинские принципы poznání, to znamená prosadit znovu *jednotu vědecké a ideologické stránky tohoto poznání*. To je jedno z hlavních metodologických poučení. Proto také kritika buržoazních a revizionistických koncepcí není ani v této oblasti jen něčím, co je zde „navíc“, co je zde pouze *zvenčí* přidáváno k vědeckému poznání. Je organickou součástí, neoddělitelnou stránkou leninské metodologie vůbec a v sociologii zvláště.

V rozbořech mnoha buržoazních teoretiků je ideologie vymezována pouze negativně, jako jakýsi antiteoretický, antivědecký jev, zcela protikladný vědě a filosofii. Vědecká ideologie je prý zcela nemožná a možnost vědeckého, pravdivého obsahu v ideologických systémech je vyloučena. Leninské pojetí ideologie odmítá takovou vulgarizaci v chápání ideologie a vyzdvihuje možnost nové, skutečně vědecké ideologie, již je sám marxismus-leninismus jakožto ideologické a současně teoretické a vědecké vyjádření revolučně praktických zájmů dělnické třídy.

V soudobém ideologickém zápase, který ve světě probíhá a který je formou třídního boje, nemůže proto ani žádný vědecký pracovník na poli sociologie zůstat lhostejný, neboť snaha vybudovat spravedlivý svět ho zákonitě staví po bok dělnické třídy a na pozici socialismu.

Резюме

Чижек Ф.: К марксистской методологии в общественных науках

Статья занимается проблематикой восстановления и творческого развития марксистско-ленинских методологических принципов в общественных науках. Подчеркивается, что функцию общего методологического орудия познания выполняет марксистско-ленинская философия, особенно ее диалектический метод

в единстве со специальными методами данной специальности. Метод — это не только внешнее орудие познания, но и отражение саморазвития предмета. Общая методология имеет при этом два аспекта. Первым из них является аспект философский, который направлен на общие аспекты науки как определенной системы постановлений о мире и изучает общеполитический характер научных приемов. Вторым аспектом является аспект эмпирический; это как правило описательный, логический и нормативный подходы к научным методам. Общая методология не является поэтому только узко специальной отраслью, лишенной отношений к более широким, мировоззренческим и идеологическим вопросам науки. Это не философия нейтральной дисциплины, как утверждают неопозитивисты. Марксистско-ленинская методология подчеркивает наоборот, что специальные методологические вопросы науки нужно понимать в органическом единстве с их мировоззренческим и идеологическим аспектами, науку в единстве с философией, методологию в единстве с марксистской онтологией. Эффективность метода зависит в сущности от мировоззренческого характера теории, в концентрированном виде выраженной методом.

Повышенный интерес к методологической проблематике не значит, что речь идет о понижении роли мировоззрения, но что речь идет о более сложном, опосредствованном пропикновении мировоззрения в саму сущность науки, а именно посредством методологии. Это не противоречит все более проникающим методам современной логики, семантики, кибернетики и др. Обращается внимание на вклад Ленина в методологию современной науки на примерах диалектики развития познания в науке и его решение вопроса отношения объекта и субъекта.

В дальнейшем характеризуются некоторые марксистско-ленинские принципы в социологии. Показывается ее отношение к историческому материализму, являющемуся ее мировоззренческой базой, и отмечается тот факт, что марксистская социология не имеет в виду, только описание социальной действительности, но что она имеет в виду ее изменение, ибо она является орудием в руках тех социальных сил, которые стремятся претворить мир. Центральной проблемой социологии является проблема закономерности общественного развития. Указывается, что субъективистская интерпретация общественной закономерности обязательно подрывает методологические основы социологии. Другую проблему представляет отношение между эмпирическими исследованиями и теоретическим обобщением. Указывается опасность плоского эмпиризма в нашей социологии как результат механического заимствования принципов буржуазной социологии и недооценки марксистско-ленинской теории. Указывается также ограниченность «объективизма» и необходимость классового анализа всех социальных явлений. Основой научности марксистско-ленинской методологии является единство диалектики и материализма, теории и практики, правдивости и партийности в самом широком смысле.

Summary

Čížek F.: Comments on Marxist Methodology in Social Sciences

The article deals with the problems of the renewal and creative development of Marxist-Leninist methodological principles in social sciences. Emphasis is laid on the fact that the function of the general methodological instrument of cognition is performed by the Marxist-Leninist philosophy, especially by its dialectical method, in connection with special methods of the given discipline. The method is not only the external instrument of cognition, but also the reflection of the subject's self-development. General methodology has two aspects. The first of these is the philosophical aspect which aims at the general aspects of science as a specific system of statements on the world and investigates the generally philosophical nature of scientific processes. The second aspect is the empirical one; it is, as a rule, the descriptive, logical and normative approach to the scientific methods. Thus general methodology is not only a narrowly specialized discipline lacking all relations to wider ideological and world-view problems of science. It is not a philosophically neutral discipline, as is maintained by the neo-positivists. On the contrary, the Marxist-Leninist methodology emphasizes that special methodological problems of science must be conceived in an organic unity with their ideological and world-view aspects, science in unity with philosophy, methodology in unity with Marxist ontology. In substance, the effectiveness of the method depends on the nature of the theory as regards the view of the world, which is expressed by the method in a concentrated way.

The increased interest in methodological problems does not mean that the role of the

view of the world has decreased. On the contrary, it indicates a more complex, mediated penetration of the view of the world into the very tissue of science, which takes place precisely through the mediation of methodology. This is not contradictory to the always more deeply penetrating methods of modern logics, semantics, cybernetics, etc. Lenin's contribution to the methodology of contemporary science, illustrated by examples of the dialectics of the development of cognition in science, and his way of solving the object-subject relation are pointed out.

Further, some Marxist-Leninist methodological principles in sociology are characterized in more detail. Its relation to historical materialism — i. e. to its world-view basis — is pointed out, as well as the fact that Marxist sociology is concerned not only with a mere description of social reality but also with its change, since it is an instrument in the hands of those social forces which aim at a reorganization of the world. The central problem of sociology is that of the laws of social development. The paper goes on to demonstrate that the subjectivistic interpretation of social laws necessarily undermines the methodological bases of sociology. Another problem is the relation of empirical research and theoretical generalization. The danger of flat empiricism in our sociology is presented as a consequence of mechanically taking over principles of the bourgeois sociology and of underestimating the Marxist-Leninist theory. The limitations of "objectivism" and the necessity of a class analysis of social phenomena are indicated. The unity of dialectics and materialism, theory and practice, truthfulness and party spirit in the broader sense form the basis of the scientific character of Marxist-Leninist methodology.